

СУТНІСТЬ "РЕВІЗІЇ" МАРКСИСТСЬКОГО ВЧЕННЯ Е. БЕРНШТЕЙНОМ

У статті описано сутність ревізії марксистського вчення, проведеної Е. Бернштейном. З огляду на зміни, які відбулися в розвитку капіталістичного суспільства у другій половині XIX ст., Бернштейн пропонував переглянути основні положення марксизму і внести зміни як у теорію, так і в програму діяльності соціал-демократичної партії, що відповідно і зробив з позиції філософії неокантіанства та ідеології лібералізму.

Розвиток сучасної цивілізації — складний, су-перечливий, динамічний процес. Відтоді, як сучасний світ повернув з початку 90-х років від біполярності у розгляді подальшого напрямку соціального прогресу до багатополосності, підвищений інтерес у світової громадськості в політичних і наукових колах дедалі більше викликають концепції і практична діяльність міжнародної соціал-демократії, яка претендувала на репрезентацію не тільки "третього шляху" (ні соціалізму, ні капіталізму), а й на окрему нішу в політичному і структурно-розрахунковому розкладі соціальних сил суспільства.

Соціал-демократичний рух має давню традицію, а СДПН має пріоритет на першу масову політичну організацію, яка виникла в другій третині XIX століття в Німеччині. Представляючи попервах інтереси робітничого класу, соціал-демократичний рух згодом і до сьогодні перебрав на себе захист практично переважної більшості соціуму в тих країнах, де соціал-демократичні партії перебувають при владі або користуються відчутним авторитетом.

В основі успіху соціал-демократії лежить теоретичне переосмислення політичного досвіду й аналізу суспільних відносин, початок якому поклав Е. Бернштейн. Йому належить "ревізія" марксизму і формулювання концепції "демократичного соціалізму" — теорії і практики сучасної міжнародної соціал-демократії.

Як відомо, теорія Едуарда Бернштейна була на довгі роки піддана анафемі, причому, не тільки ортодоксами "наукового соціалізму" й адептами радикального підходу до побудови соціалізму, а й значною частиною поміркованого крила міжнародної соціал-демократії.

Шокуючим у "ревізії" був не тільки замах на самі засади стратегії і тактики марксизму, а й теоретична спроба поєднати, здавалося б, непомітне — соціалізм і лібералізм. Проте, минуло кілька десятиліть і відновлена в міжнародних організаційних формах міжнародна соціал-демократія, проаналізувавши в особі своїх видатних теоретиків стан розвитку суспільних відносин у повоєнній Європі, змушена була визнати правоту висновків і прогнозів Е. Бернштейна.

Так у чому ж сутність творчого внеску Е. Бернштейна в теорію соціал-демократичного руху?

Відомо, що Едуард Бернштейн не був випадковою людиною в німецькому і міжнародному соціал-демократичному русі. Це була людина досить близька до засновників марксизму, особливо до Ф. Енгельса, секретарем якого Бернштейн був чимало років. Більше того, після смерті Енгельса він стає, по суті, духівником спадщини класиків "наукового соціалізму". А часу розпорядитися нею у нього було достатньо, бо помер він аж у 1932 році, тобто у віці 82-х років.

Незважаючи на прихильність до марксизму та його ідей, Бернштейн вже замолоду "грішив" спробами переглянути деякі з цих ідей. Перша поява "ревізіонізму" — це погляди, викладені Бернштейном і Хехбергом 1879 року у статті, вміщеній у "Щорічнику соціальної науки і соціальної практики". У цій статті автори критикували соціал-демократів Німеччини за те, що вони нічого не зробили для завоювання ландтагів та муніципалітетів. Більше того, соціал-демократи своїм, буцімто, негативним, ставленням до буржуазної демократії та інтелігенції, різкістю по-

леміки у пресі відштовхують від себе освічених людей, які могли б бути корисними рухові.

Після смерті Енгельса в 1896 році Е. Бернштейн під загальним заголовком "Проблеми соціалізму" публікує цикл статей на сторінках теоретичного органу СДПН "Нойе цайт". Другий цикл побачив світ на початку 1898 року. У найбільш розгорнутому вигляді свої концепції Бернштейн виклав у лютому 1899 року в книзі "Передумови соціалізму та завдання соціал-демократії".

На чому ж базувалися ревізійні висновки Е. Бернштейна? Він зазначив, що в "Маніфесті Комуністичної партії" Маркс та Енгельс переконливо охарактеризували тенденції еволюції сучасного суспільства, але вони помилялися щодо її тривалості. Стверджуючи це, Е. Бернштейн посилався на Енгельса, який сам визнавав це у своїй передмові до "Класової боротьби у Франції". І оскільки ця еволюція зайняла куди більше часу, ніж Маркс і Енгельс гадали, то за цей час вона, природно, встигла прибратися в такі форми і привести до таких утворень та ускладнень, які вони не передбачали і не могли передбачити.

По-перше, на думку Бернштейна, не підтвердилась концепція Маркса про періодичні (десятирічні) цикли промислових криз. Він відзначав незвичайну різноманітність і рухливість сучасного промислового життя. "Ми, — зауважував він, — передбачаємо таку нерухомість і спрощення промислових відносин, які могли відповідати дійсності в мануфактурний період або на початку розвитку машин, коли промисловий світ ще не зовсім звільнився від шкаралупи шойно пережитої господарської епохи, але які перебувають у кричущій суперечності з найхарактернішими особливостями сучасного промислового життя" [1].

Ми, продовжував він, часто розмірковуємо так, ніби нам або зовсім невідомі, або є другою рядною річчю явища сучасного кредиту і факти засобів сполучення, які розширюються і вдосконалюються з кожним днем і є не менш фундаментальними, ніж виробнича техніка.

Далі Е. Бернштейн, передбачаючи критику на свою адресу, посилався на Ф. Енгельса, який при виданні третього тому "Капіталу" визнавав, що вчення К. Маркса про десятирічні цикли виробництва застаріло. Факторами, які усунули або послабили більшість старих чинників і причин криз, Бернштейн називав, по-перше, колосальний розвиток засобів сполучення (океанських пароплавів, залізниць, електричних телеграфів та ін.), по-друге, ту обставину, що для надлишкового європейського капіталу в усіх частинах світу відкрилося широке поле діяльності. Це також гнучкість сучасного кредиту через колосальне нагромадження капіталу, розвиток організації підприємств.

Завдяки цьому, а також удосконаленню інформаційної справи та промислової статистики, стає можливим інтенсивне інформування бізнесменів стосовно становища виробництва, тоді як концентрація підприємств та їхнє монополістичне об'єднання в трести, картелі, синдикати, на думку Бернштейна, почало здійснювати таке панування виробників надвиробництвом, якого не помітно було раніше.

Отже, констатує Е. Бернштейн, необхідно з'ясувати, чи можливі взагалі кризи (загальні) на кшталт старих, за умови того, що ринок "постійно розширюється, зростає кількість та урізноманітнюється промисловість галузі, чи можливі обмежені кризи в певних промислових групах. Вважається, що повний і майже одночасний переворот сучасної системи виробництва стає, в силу прогресивного розвитку суспільства, дедалі менш вірогідним, оскільки цей розвиток збільшує, з одного боку, пристосованість промисловості, а з другого — її диференціювання" [2]. Отже, на думку Е. Бернштейна, руйнувалася відома теорія соціальних катастроф К. Маркса.

Згідно з Е. Бернштейном, такому становищу сприяє принципова відмінність капіталістичної власності від феодальної. Феодальні земельні володіння можна було роздробити й розпродати по частинах. Цього не можна зробити стосовно сучасних фабрик. Чим більша їх доля буде експропрійована за рецептом комуністів, тим важче буде вести в них виробництво.

По-друге, згідно з висновком К. Маркса, повне перетворення суспільства в дусі соціалізму має спиратися на прогресивну концентрацію підприємств і подальше розорення середніх і дрібних господарів та пролетаризацію населення. Е. Бернштейн підтверджував, що перепис показує значний приріст великих промислових і торговельних підприємств, але карликові й дрібні підприємства все ще складають 90% усієї кількості підприємств. На великих підприємствах працювало 1/5 всіх зайнятих, на середніх — 2/3 від усієї кількості зайнятих [3].

Таким чином, дрібні й середні підприємства не демонструють тенденції до зникнення. В одному місці дрібні підприємства руйнуються й поглинаються великими, проте на їхньому місці в іншій галузі на ґрунті нової техніки та нових відносин виникають нові середні підприємства. З цього скоріше випливає, що відбувається не боротьба за існування цих двох категорій виробництва, а їх паралельний розвиток.

Попередній висновок логічно підводив до іншого: не відбувається, напророченого К. Марксом зубожіння пролетаріату — ні абсолютного, ні відносного. Замість подальшої поляризації соціальної структури суспільства на буржуа і про-

летарів та вимивання інших, проміжних, верств, залишився й навіть стабілізувався так званий середній клас. Е. Бернштейн наводить дані, згідно з якими число зайнятих на середніх підприємствах зросло в загальній кількості з 18,9 % в 1882 році до 24,5% в 1895 році [4].

У зв'язку з цим Е. Бернштейн спробував переглянути саме поняття "пролетаріат". Якщо, писав він, до нього додати всіх, хто не має власності й не одержує доходу від володіння капіталом, то це буде абсолютна більшість населення в передових країнах.¹ Але в такому разі цей пролетаріат буде сумішшю суспільних прошарків. І сучасні робітники щодо власності, сім'ї тощо так само не є однорідною масою, як це стверджував Комуністичний Маніфест [5].

Як зазначав тогочасний німецький соціал-демократичний діяч П. Кампфмейер, ці, вже досить таки численні спролетаризовані верстви вливаються в соціал-демократію. При цьому він згодний з А. Бебелем, який у своїй критиці праці Бланкі про соціальний склад соціал-демократичних виборців у Німеччині зараховував до пролетаріату численні так звані буржуазні групи [6].

У праці "Класи і класова боротьба" Е. Бернштейн, тлумачачи слово "клас", зауважує, що для "класу", як і класової боротьби, існують різні тлумачення. Дехто в цих тлумаченнях наполягає на протиставленні буржуа та пролетаріату, інші стверджують, що існує лише протилежність інтересів капіталіста і найманого працівника, для третіх — уся сутність виділення класів полягає в контрасті між власниками й особами, що не мають власності. Частково такий поділ суспільства припустимий. Але варто глянути на нашу вельми розчленовану суспільну організацію, продовжує Е. Бернштейн, щоб переконатися, що цей поділ є недостатнім. Про це свідчать досить численні соціальні дослідження й наявність політичних партій, які не можуть бути підведені всі під єдину схему біполярного поділу суспільного організму [7].

Посилаючись на третій том "Капіталу" К. Маркса та виведену в ній категорію "широкі класи", Е. Бернштейн зауважує, що за Марксом обсяг цього поняття не обмежується тільки найманими робітниками, капіталістами і земельними власниками. К. Маркс (і це стверджує також П. Туган-Барановський) не кладе в основу поділу на класи тільки відношення різних громад, груп до додаткової вартості та експлуатації праці. Бернштейн вважав, що, згідно з К. Марксом, клас, як соціальна характеристика, виражає розшарування суспільства не у вертикальному, а в

горизонтальному напрямку. Що поняття класу в нього майже тотожне з поняттями розряду або рангу. Економічним виразом різниці в рангах у капіталістичному суспільстві є різниця в розмірах доходів. Чим вищим є суспільний клас, тим вища у нього сума доходу. З сумою доходів тісно пов'язане у нього, і навіть обумовлене ним, соціальне становище, соціальний різновид життя.

На Штутгартському конгресі СДПН Е. Бернштейн заявив: "Я певний, що буржуазне суспільство здатне ще до значного розвитку та що форма виробництва й торгівлі ще може зазнати різких змін у межах цього суспільства" [8].

Е. Бернштейн відмовився від теорії повного усупільнення засобів виробництва. Він сприйняв теорію англійського економіста Гобсона, згідно з якою ознакою зрілості тієї чи іншої галузі промисловості є прогресивність самого виробництва. Проте людина є не тільки окремою одиницею між собі подібними, вона — індивідуальна особа з певними властивостями, потребами та смаками, що не може бути задоволена окремими галузями виробництва. "Ми, — писав Е. Бернштейн, — надовго повинні відмовитись від думки, що йдемо назустріч повному колективному устрою. Ми маємо примиритися з думкою про приватний колективізм (тобто те, що ми зараз називаємо акціонерною власністю.— *Ф. В.*)" [9]. Зростання впливу робітничого класу на весь лад суспільного життя зовсім не зводиться до усупільнення однієї галузі виробництва. У доброму фабричному законі може міститися куди більше соціалізму, ніж в усупільненні цілої галузі фабрик.

Поступове реформування буржуазного суспільства, демократизація та соціалізація його можливі за розуміння реформаторами необхідності рахуватися з умовами місця та часу, вони не можуть ігнорувати правові та моральні поняття, які відповідають будові даного суспільства. Робітник і соціаліст у цьому випадку не відрізняються по суті від буржуа — реформатора [10].

Марксистська діяльність, зауважував Е. Бернштейн, має переважно політичний характер, спрямована на захоплення політичної влади і визнає принципове значення хіба що ще за одним рухом — рухом робітничих спілок — як безпосередньою формою класової боротьби. Так розглядав Е. Бернштейн роль профспілок, порівнюючи їх з політичною організацією робітників.

Є соціалісти, зазначав Бернштейн, в очах яких спілки — це наочний доказ марності будь-якої іншої діяльності, окрім політично-революційної.

¹ До речі, В. Зомбарт у книзі "Пролетаріат" на основі Діших промислового і професійного перепису населення писав, що німецький пролетаріат і елементи, які пролетаризувалися, складають 35 млн чоловік або 2/3 всього німецького населення.— С. 17.

Насправді ж саме спілкам тепер і в найближчому майбутньому належить розв'язати дуже важливі завдання, які, проте, не передбачають і навіть не припускають всемогутності спілок. Деякі соціалісти, продовжував Е. Бернштейн, маючи, зокрема, на увазі англійських економістів Сіднея та Беатрису Верб, поглянули на спілки, як на необхідні органи демократії, а не тільки як на тимчасові коаліції. Якщо економічною основою соціалізму Е. Бернштейн вважав споживчу кооперацію та професійні організації, то політичною основою майбутнього суспільства вважалася демократія в ліберальному її тлумаченні, як стан суспільства, де кожен клас не користується привілеями порівняно з іншими соціальними групами.

Демократія, вважав Е. Бернштейн, відрізняється від усіх політичних систем не браком законів, а лише браком таких з них, які створюють або визнають винятковість, засновану на володінні майном, походженні чи віросповіданні. Більшість у демократичному суспільстві не видає закону, який спричиняється до утиснення особистої свободи, оскільки сьогоднішня більшість може стати завтрашньою меншістю. І, отже, кожний закон, який утискує меншість, сам був би загрозою для цієї тимчасової більшості [11].

Вся практична діяльність соціал-демократії має бути спрямована на створення умов, які дають можливість визволення від "конвульсивних спалахів", перехід від сучасного громадянського порядку до іншого — вищого. Класова ж диктатура за Бернштейном — ознака нижчої культури, вона є кроком назад, політичним атавізмом [12].

Ніхто, мовляв (з соціал-демократії), не повинен працювати на зруйнування бюргерського, тобто громадянського суспільства. Соціал-демократи мають постійно працювати над тим, аби піднести робітника з соціального стану пролетаріату до становища рівноправного громадянина, щоб таким чином поширити на всіх громадянські права.

В англійській газеті "Кларен" вже на початку ХХ сторіччя Е. Бернштейн резюмував: "Утворення справжньої демократії — ось, як на мене, найневідкладніша та важлива справа, яку нам треба здійснити. Для того, щоб досягти соціалізму, ми спочатку повинні створити націю демократів. Отже — демократів, а не соціал-демократів". Таким чином, "соціалізм буде відсунутий на задній план, і пізніше, вірогідно після нашої смерті, прийде, можливо, день, коли почнемо працювати для соціалізму" [13]. Звідси пропозиція — змінити партійну тактику щодо об'єктів захисту соціальних інтересів та ставлення до інших, не пролетарських сил, що було визнано лівими соціал-демократами найбільш опортуністичною ревізією.

"Ноги" цієї "ревізії" почали "рости" після відміни "виключного закону" 1 жовтня 1890 року, після чого кількість депутатів від соціал-демократичної партії у рейхстагу зросла утричі. Це примусило, за словами "поміркованих" (Фольмара, Фроме, Шенланка та ін.), замінити суто "агітаційні" зусилля на певною мірою "практичні", коли задоволення безпосередніх народних потреб і досягнення найближчих вимог "почали" становити головне завдання" [14]. На партійному з'їзді у Ерфурті констатовалося, що якщо соціалісти були раніше сектою і школою, то тепер вони стали великою партією, яка вже не може обмежуватися зручними загальними вимогами чи простими запереченнями. Практичне співробітництво дається важче, ніж критика. Проте, саме величина партії та її сила зобов'язують до цієї практичної роботи [15]. К. Каугський тоді ж зауважував, що ми здобули співчуття мас не тим, що революціонізували голови. Ми завоювали це співчуття практичною діяльністю, такою, що відповідає на запити дня [16]. На Бреславльському конгресі один з лідерів СДПН — Шенланк заявив: "Ми перестали бути партією лише промислових робітників. Соціал-демократія стала партією всіх пригноблених, всіх верств населення, які потерпають" [17].

Ще у 1893 році Е. Бернштейн, беручи участь у виборах до прусського парламенту — ландтагу, радить почати формувати систему компромісів з буржуазними опозиційними партіями: "Я зовсім не переконаний у шкідливості та непридатності будь-якого компромісу. Я знаю надто багато прикладів в історії, коли партії — радикальні партії — укладали компроміси, причому, вони зовсім не бували обмануті у своїх розрахунках та їхня вірність принципам аж ніяк не потерпала. Вся справа — в характері умов, що супроводжують компроміс. Якщо шляхом компромісу я можу принести користь справі, якій служу, ніяк не порушуючи своєї незалежності, вірності принципам та не завдаючи шкоди майбутньому своєї партії, то, відмовляючись його укласти..., я був у своїх власних очах жалюгідним боягузом" [18].

З ким же, на думку Бернштейна, можна передусім піти на компроміс? Про це відкрито пише він у своїх "Передумовах соціалізму": "Слід було б рекомендувати не впадати в крайності при оголошенні війни «лібералізові». Між ліберальними партіями та соціал-демократами існує, зрозуміло, ворожнеча. Але стосовно лібералізму як світового історичного руху, то соціалізм за своїм духовним змістом не тільки є його наступником, а й законним спадкоємцем. Створення та забезпечення свободи особи — мета всіх соціалістичних заходів" [19].

Нема таких ліберальних ідей, продовжує Е. Бернштейн, які б не входили до ідейного змісту соціалізму. Навіть принцип власної економічної відповідальності... не може ні теоретично бути запереченим соціалістами, ні вважатися ними недійсним за будь-яких обставин. У відносинах між державами, які налічують мільйони жителів, неможливе нормальне соціальне життя, якщо попередньою умовою не буде поставлена економічна відповідальність усіх працездатних.

Та обставина, що лібералізм передусім відлився у форму буржуазного лібералізму, не заважає тому, що фактично він є виразником куди ширшого принципу. Індивідуум має бути вільним не в метафізичному сенсі, як це вважають анархісти, тобто вільним від будь-яких обов'язків щодо суспільства, а вільним від усякого економічного притиску у своєму русі та у виборі занять. Така свобода для всіх може бути здійснена тільки за допомогою організації. У цьому сенсі соціалізм можна б назвати організаторським лібералізмом, оскільки, уважно придивившись до організацій, до яких прагне соціалізм, можна засвідчити: те, що відрізняє їх від феодальних закладів, полягає в їхньому лібералізмі—їхній демократичній побудові, доступності.

"У чому, — писав Е. Бернштейн, — полягла велика ідея старого лібералізму? В тому, що він був рухом майбутнього — намагався розчистити ґрунт для вільного розвитку всіх тих зародків прогресу, якими було наповнене суспільство. Розчистити ґрунт! — таким є сучасне гасло соціал-демократії, як представниці робітничого класу " [20].

Із сутністю демократії та механізмом її введення пов'язаний один з найнеприйнятніших для марксистських ортодоксів висновків — тактики досягнення кінцевої мети — побудови нового суспільства.

Е. Бернштейн зазначав, що тактику революційного руху визначають не умови, а теоретичне пізнання процесу економічного розвитку. "Кінцева мета соціалізму, — писав він, — для мене ніщо, рух же — усе" [21]. Цю, на перший погляд, парадоксальну думку Бернштейн пояснював так: рух без мети був би хаотичним сум'яттям, рухом без напрямку, без мети нема напрямку, та соціалістичний рух повинен мати мету. Коли ж задано мету, яка є загальною, самий рух та його процес у напрямку дії цієї мети стає головною справою, тоді визначення кінцевої мети цього розвитку стає справою байдужою.

Коли б геніальні пророцтва майбутнього іноді й виправдовувалися, то вони завжди мали б загальний характер, а здійснення їх відбувалося б інакше та в інших формах, ніж це собі уявляв провісник. Отже, слід лише уявляти собі за-

гальний характер та хід руху і точно досліджувати фактори, які впливають на нього. І коли це зроблено — турбота про кінцеву мету зайва [22].

За допомогою муніципалізації, розвитку синдикатів та кооперації, завдяки зростанню значення робітничих організацій у громадському житті, нарешті, шляхом прогресивного розвитку робітничого законодавства — суспільство поволі, крок за кроком має рухатися до соціалізму. Соціалістична ж партія своїм енергійним та методичним втручанням повинна прискорити еволюцію, яка відбувається при цьому, порвавши з "теорією безмежної творчої сили революційної політичної влади, з теорією прояву цієї ролі у формі революційної експропріації" [23].

Особливе місце в "ревізійністській" концепції Бернштейна займало визначення ролі теорії соціалізму в русі до мети, себто в даному разі — до марксизму. Уявлення про соціалізм, вважав Бернштейн, може бути тільки програмною установкою, а не науковим вченням, бо основою будь-якої істинної науки є досвід, що спирається на знання, а, отже, і вчення про майбутній суспільний лад, про його найхарактерніші риси не може бути обґрунтоване науково. "Все, що в Марксовому зображенні буржуазного суспільства й поступу його розвитку має претензію на безумовне знання, — писав Е. Бернштейн, — тобто не залежне від національних та місцевих особливостей, все те належить до галузі чистої доктрини" [24]. Тому Бернштейн запропонував замінити термін "науковий соціалізм" на "критичний соціалізм".

Теорія суспільного розвитку здатна, за Бернштейном, впливати на поведінку партії. Однак партія має користуватися нею не для визначення в кожному конкретному випадку найдоцільніших засобів і шляхів досягнення поставлених цілей, а для означення самих цілей. Зміна теорії може змінити поведінку партії, і наука може стати партійною справою. "Наука, — писав Е. Бернштейн, — не може бути партійною справою, партії можуть лише здобувати потрібні їм наслідки з даної науки і беруть у більшості випадків з науки лише те, що відповідає їхнім потребам..." [25]. Завдання соціалізму як науки відрізняються від завдань соціал-демократії як бойової партії. Партійні постанови, що стосуються практичної діяльності, мають обов'язкову силу доти, доки вона сама їх не скасує або не змінить.

Що ж стосується наукових передумов, то партія може претендувати лише на їхнє умовне визнання, оскільки наукове дослідження має йти перед партією, як розвідник шляху, а не волочитися в її хвості.

Зазначимо, що Бернштейн виступав не проти певної тактики партії, не відносно будь-якої

теорії соціального розвитку взагалі, а проти визначального впливу на тактику теорії, яку він вважав хибною, — теорії соціальних катастроф.

Під впливом всебічного реформування має, на думку Бернштейна, змінитися сам характер капіталістичного ладу ("капіталізм також здатний до розвитку і в різні часи постає по-різному"). У зв'язку з такою теорією суспільного розвитку Бернштейн дуже поважно ставиться до культури: "Ми можемо надихатися лише такою боротьбою за визволення і в разі потреби присвятити свої сили тільки такій боротьбі, яка містить у собі культурний інтерес" [26].

Реакція на публікації Бернштейна була неоднозначною. Один з лідерів німецької соціал-демократії помірковано ортодоксального напрямку К. Каутський спочатку досить спокійно сприйняв ці публікації. "Те, що сказав Бернштейн, — зауважував він в одному з листів у лютому 1898 року, — практично істотно не відрізняється від того, що сказав Енгельс у вступі до Марксової "Класової боротьби у Франції". Але, захоплюючись політикою, він дозволив собі лише надто різко висловити свої думки..." [27]. Він і надалі захищав "старого Еде" і вельми неохоче відкривав сторінки "Neue Zeit" для полеміки з Бернштейном, оберігаючи самолюбство останнього.

Рішучішу позицію займав Август Бебель, який написав Бернштейнові, що він знову вступив у смугу "линяння", найнебезпечнішу з усіх, які той уже зазнавав. Ліві переважно вважали найбільшою вадою бернштейніанства саме "відмову" від кінцевої мети на користь сьогоденним турботам.

Найактивнішим та найнепримиреннішим критиком Е. Бернштейна була Роза Люксембург, яка опублікувала серію статей "Соціальна реформа або революція", де висловлювала впевненість у тому, що пролетаріат доможеться своєї кінцевої мети.

До критики "ревізійнізму" доклали рук і російські соціал-демократи. Г. Плеханов назвав статтю Бернштейна "нужденною юшкою неокантіанства". В. Ленін підкреслював, що Бернштейна та його однодумців буржуазія вихваляла не так за

теорію, як за тактику — "тактику реформістів на відміну від тактики революційної..." [28].

Отже, ліві та ортодокси марксизму сприйняли одкровення Е. Бернштейна у штики. Іншою, звичайно, була реакція правих, лібералів та, зрозуміло, буржуазних суспільних кіл.

Один з найпалкіших прихильників Бернштейна Р. Мей закликав його продовжувати свою літературну діяльність у тому ж дусі й висловлював тверду переконаність у кінцевому торжестві напрямку, представленому у соціал-демократії Е. Бернштейном. "Ви, — писав Мей, — маєте ясно зрозуміти, що «линяння» зробило великі успіхи, та майбутнє належить не Лібкнехту і Бебелю, а Вам". Мей зауважував, що партія звикла протягом десятиліть клястися у вірності "Марксовим догмам" і маси у переважній більшості ще перебувають під чарами "старих фраз". Проте, успіх Бернштейнові буде забезпечений тим, що в партію дедалі більше припливають і будуть припливати "елементи з освічених кіл. Тільки мужність та витримка, і майбутнє за вами" [29]. "Буде Бернштейн викинутий (з партії. — В. Ф.) чи ні, не має значення, — заявляв інший прихильник Бернштейна — Фендріх. — Було чимало мислителів, яких знищували, але чії ідеї потім ставали основоположними. Так буде і з Бернштейном" [30].

У сучасній Західній Європі перемогли ідеї тих, хто, пройшовши уроки історії і засвоївши соціалістичні, демократичні, світські, християнські традиції, визначив шляхи реформ і поставив перед собою мету — розширити рамки ліберальної демократії та розвивати змішану економіку і державу.

Насамкінець можна навести слова одного з провідних сучасних соціал-демократів Німеччини Брутто Кракіса: "Демократичний соціалізм в дусі Бернштейна включає в себе не тільки всі демократичні, а й усі ліберальні ідеї та цінності. Тому він не є позицією, протилежною ідейно-політичному лібералізму, більше того, "не тільки за часом, а й за своїм ідейним змістом є його законним спадкоємцем" [31].

1. *Бернштейн Э.* Борьба социал-демократии и революции общества // Политическая мысль Европы конца XIX начала XX века.— Екатеринбург, 1991.— С. 34.
2. Там само.— С. 32.
3. Там само.— С. 31.
4. Там само.— С. 34.
5. *Бернштейн Э.* Предпосылки социализма и задачи социал-демократии // Политическая мысль Европы конца XIX — начала XX века.— Екатеринбург, 1991.— С. 87.

6. Див.: *Кампфмейер П.* История современных общественных классов в Германии.— Москва-Петроград, 1923.— С. 302.
7. Див.: *Бернштейн Э.* Классы и классовая борьба,— М., 1906.— С. 7-8.
8. Цит. за: *Прокопович С. Н.* Рабочее движение на западе.— Спб., 1899.— Т 1.— С. 190.
9. *Neue Zeit.*— 1896-97, L— S. 213.
10. *Neue Zeit.*— 1896-97, I L— S. 372.
11. *Бернштейн Э.* Предпосылки социализма и задачи социал-демократии // Политическая мысль Ев-

- ропы конца XIX — начала XX века.— Ектеринбург, 1991.-С. 122-124.
12. Там само.— С. 127.
 13. Див. *Ньювергус*. Распад марксизма.— Спб, 1907.- С. 7.
 14. Parteitag zu Erfurt, 1891.— S. 182.
 15. *Velmar*. Verer die nächsten aufgaben der deitschen Sozialdemokratie. München, 1891.— S. 17.
 16. Parteitag zu Breslau.- 1895.- S. 100.
 17. Ibidem.- S. 152.
 18. *Neure Zeit*.- 1892-1899, IL- S. 775; *Э.Мильо* Германская социал-демократия.— М., 1906.— С. 241.
 19. *Бернштейн Э.* Предпосылки социализма и задачи социал-демократии // Политическая мысль Европы конца XIX — начала XX века.— Ектеринбург, 1991.- С. 128.
 20. *Бернштейн Э.* Теория и практика современной социал-демократии.— Лейпциг, Спб., 1906.— С. 36.
 21. *E. Bernshtein*. Der Kampf der Sozialdemokratie mid die revolution der resellschaft // *Neue Zeit*.— 1897-1898.- Boli.- N 18.
 22. *Neue Zeit*, L., 1897—1898.- S. 741.
 23. *E. Bernshtein*. Die Voreusstrungen. Des Sozialismus.- S. 28.
 24. *Бернштейн Э.* Исторический материализм.— Спб., 1901.- С. 4.
 25. Див.: *Прокопович С. Н.* Рабочее движение на западе.- Спб., 1899.- Т. 1.— С. 196.
 26. Там само.— С. 193.
 27. Цит.за: *Айзин Б. А.* Борьба против ревизионизма в германской социал-демократии в конце XIX века // Германское рабочее движение в Новое время.— М., 1962.— С. 173.
 28. *Ленін В. І.* Повн. збір. тв.— Т. 2.— С. 35.
 29. *Айзин Б. А.* Вказана праця.— С. 191.
 30. Parteitag zu Hannover.— Hannover, 1899.— S. 150-151.
 31. Див.: *Краус Б.* За современный реформизм, за либеральный социализм // Актуальные проблемы социал-демократии. Вонп: 2.- М., 1992.— С. 108-109.

Fedorchenko V.

THE ESSENCE OF THE REVISION OF MARXIST STUDY BY E. BERNSTEIN

The article describes the essence of the revision of Marxist study by E. Bernstein. With allowance of changes in development of capitalist society of the 2-nd half of XIX century. Bernstein have proposed to revise main orthodoxies of Marxism and to adopt changes in the theory as well program of activity of social-democratic party in course with the changes in capitalist society development. This revision is contemplated with a view of neo cantiantic philosophy and liberal ideology.